

Yunus Emre ve Mevlâna'nın Eserlerinde İnsan ve Tekâmülü**

Musa KAVAL*

Özet

Aynı dönemde fakat farklı bölgelerde yaşamış olan iki büyük mutasavvıf şâir Yunus Emre ve Mevlânâ, Anadolu'nun dinî ve sosyal hayatında önemli görevler üstlenmiştir. Çünkü dönem itibarıyla bölge halkı çeşitli problemlerle karşı karşıya idi. Bunların başında Moğol İstilasası, Babâi İsyanı ve taht mücadeleleri gelmekteydi. Çok yönlü çatışma ve kargaşaların yaşandığı dönem ekonomik sıkıntıların yanında psikolojik, sosyal ve itikâdi problemlerle de yüzleşmek zorunda idi. Çünkü müreffeh ve siyasi istikrarı yakalamış bir bölge olduğu için diama göç alan bir coğrafya olan Anadolu'nun sosyal ve demografik yapısı da değişmişti. Güzel zamanlarda problem teşkil etmeyen olumlu sosyalleşmeyi sağlayan etmenler bozulan ekonomi ve siyasi istikrarın ardından bir takım olumsuzluklara yol açmaya başladı. Böyle bir ortmada devrin insanına ayrışma ve çatışmanın yerine birlik, beraberlik ve hoşgörü telkininde bulunan Yunus Emre ve Mevlânâ insanlara sık sık sabırlı ve erdemli olmayı tavsiye etmişlerdir. Didaktik tarzda yazılmış eserlerinde iki mutasavvıf, insanın sosyal ve mânevi hayatlarına dâir önemli hatırlatmalarda ve telkinlerde bulunmuşlardır. Zira devrin karmaşık ortamında insanlar mevcut durumun olumsuz havası yüzünden sağlıklı düşünme kabiliyeti ve hassasiyetlerini yitirebiliyordu. Dolayısıyla Yunus ve Mevlânâ yaşamış oldukları çevrenin insan yapısını dikkate alarak onlara dünya ve âhiret saadeti için ışık tutmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Mevlânâ, insan, tekâmül, nefis.

Human and His Evaluation in Yunus Emre's and Rumi's Works of Art

Abstract

Two big sufistic poets Yunus Emre and Rumi who lived in the same period of time but in different region had an important role for the social and religious life of Anatolian civilization. Because of the period people in

** **Tekamül;** gelişme, olgunlaşma, evrim anlamına gelir. Farklı alanlarda kullanılan bir teirm olarak maneviyat alanında biyolojik evrim ya da maddi evrim anlamında kullanılmaz. Deneysel spiritüalizmin temel ilkelerinden biri olan tekamül ya da ruhsal tekamül, bu alanda ruhsal gelişim anlamında kullanılmaktadır. Kısaca ruhların madde evrenindeki görgü ve deneyimini arttırması olarak tanımlanır (<http://tr.wikipedia.org>).

* Dr,öğretmen,Düzce Anadolu Lisesi

the region had to struggle against some problems. The Mongol Invasion, Babai Rebellion and throne struggle are the main ones. Alongside variety of deep struggles and disorders, people had to face psychological, social and faith problems along with economical problems. Because of being a prosperous and having political stability Anatolia was a preferable place to move, but at the same time social and demographic structure of the region changed. Particles of socialization which were not part of problems during the good time caused problems after economic plight and political instability. In that period Yunus Emre and Rumi who inspire oneness, unity and tolerance rather than separation and collision advised people to be patient and meritorious. Two sufistic characters made important reminders and cursings for people's social and religious lives through the mediation of their didactic works. As a result Yunus and Rumi enlightened people for happiness in both wordly and the next wordly lives by taking into consideration their humanitarian structures their times.

Key words: YunusEmre, Rumi, human, evaluation, the flesh.

Giriş

Anadolu coğrafyasının dini, kültürel, sosyal ve hatta siyasi tarihi üzerinde tesirleri olan Mevlânâ (1207-1273) ve Yunus Emre'nin (1240-1320), insanın yaratılışı, bedensel ve ruhsal yapısı, kemâle ermek için vermesi gereken mücadelesi, bu mücadelenin muhtevası ve nasıl sürdürüleceği ile ilgili verilen bilgilerden önce yaşanan dönem hakkında bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Yaşadıkları dönem itibarı ile iki mutasavvıfın fikirleri ve söylemleri çok daha önem kazanmış, bu doğrultuda Türk-İslam tarihi ve kültürü bağlamında ciddi işlevler icra etmişlerdir. Çünkü yaşamış oldukları dönem, genç bir İslam ülkesi olan Anadolu'nun siyasal ve ekonomik olarak ciddi değişimlerin meydana geldiği sancılı bir süreç idi. Selçuklular'ın hemen her alanda uygulamış olduğu politikalar sonucu ülke Müslüman nüfusun haricinde gayr-i Müslimler için de huzurlu ve müreffeh bir bölge haline gelmişti. Bu yüzden Cahen, Selçuklu Devleti'nin, Anadolu'yu Türklere vatan yapan en önemli siyasi otorite olduğunu ifade etmiştir (2000,46). Bundan başka Wittek ise Selçukluların üstlendikleri misyon neticesi haklı olarak İslam dünyasının öncüsü olduğunu dile getirmiştir (1963, 16).

İstikrarını sağlamış ve Moğol İstilasından uzak bir coğrafya olması nedeniyle birçok ilim ve kültür adamının da Anadolu'ya gelmesi bölgenin İslamlaşmasına yardımcı olmuştur (Turan,2009: 479). Devletin kurulduğu ilk

dönemlerden itibaren birçok yönetici, ülkeye gelen ilim, irfan ehli, kalp gözü açık ve duası makbul dinî önderlere saygı göstermiş, onları rehber kabul etmişlerdir (Kılıç,2001,12). Sultanlar, şeyhlere hürmet göstermiş, sarayların kapılarını onlara açmıştır (Gordlevski,1988, 318). Bunun da ötesinde hükümdar ve üst düzey yöneticiler, şeyhlere mürit olmuşlardır (Eraydın,2001,299). Siyasiler, şeyhlere göstermiş olduklarının saygının yanında fethettikleri yerlerde onlara zengin vakıflar da tahsis etmişlerdir (Cahen, 1990,239). Çünkü o dönemde tarikatlar, eğitim seviyesi düşük kişilere dinî eğitim vermenin yanında onlara kişilik, hoşgörü ve fazilet kazandırmaya çalışıyordu(Günay&Güngör, 1997, 307). Böylece toplumsal yapıyı etkileyebilecek işsiz, güçsüz bireyler tasavvuf sayesinde sosyal hayat içerisine güzel bir şekilde dahil olmuşlardır(Akdağ, 1995,33).

Dönemin Siyasi, Sosyal, Ekonomik ve Dini ve Tasavvufi Yapısı

XI-XIII. yüzyılları arasında yoğun olduğu görülen tasavvufi hareketlerin (Kara, 1994,83) Moğol istilasının hemen öncesi Anadolu'da sosyal hayatın içerisinde daha da etkinleştiğini görürüz (Köprülü, 2005, 48). Çünkü Moğol İstilasını dışında Haçlı Seferleri, Babâi ve Cimri İsyânları, Ermenilerle yapılan savaşlar, dağılan merkezi otorite yüzünden baş gösteren kardeş kavgaları nedeniyle bozulan ortamda halk saadeti en azından ahirette bulabilmek adına tekkelere yönelmiştir (Köprülü, 1981,204).

Siyasal ve sosyal hayattaki kötüleşmenin yanında Moğol valilerinin ağır vergiler yüzünden ziraat ve ticaret azalmış, sonuç olarak ekonomik hayat çökmeye başlamıştır (Ferit,Bahri, 1998,11). Ayrıca demografik yapıda değişmiştir. Çünkü daha sonradan Müslüman olarak iyi kaynaşacak olsalar da Moğol askerleri ilk zamanlar çeşitli yerlerde iskan ederek o bölge için nifâk unsuru olmuşlardır (Köprülü, 2005,53). Ayrıca her ne kadar Moğollar herhangi bir dinî tarafdırlık içerisinde olmayarak hareket etmişler de Sunni İslam muhalifleri, Anadolu'da daha rahat hareket imkânı bulmuşlardır (Cüveyni, 1988,90). Bu nedenle halk siyasal ve ekonomik buhran ile birlikte fikirsiz istila yüzünden düşünce ve duygu harmonisini de kaybetmişti (Dalkılıç, 2007,123).

Mevcut kötü durumun toplumsal bir nevroza dönüşmesi için ilâhi bir yardım olarak Anadolu sathına yayılan Mevlânâ, Yunus Emre, Ahi Evran, Hacı Bektaş bahsedilen sıkıntılı zamanlarda insanların gönül dünyalarını aydınlatmışlardır (Bardakçı, 2004,220). Aydın (1991) 13.yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan siyasi kargaşadan dolayı bunalıma giren halkın bahsedilen kılavuzlar sayesinde bir nebze olsun rahatladığını söylemiştir. Aynı şekilde Emine Yeniterzi de (2002, 328) kaosa sürüklenmiş Anadolu halkının Mevlânâ gibi diğer zatların, halkı teselli etmekle kalmayıp aynı

zamanda onlara insan olma şuurunu vermeye çalışarak ahlaki olana yönlendirmeye çalıştıklarını söyler. Çünkü insanlar mal ve can güvenliği kalmadığından dolayı maddi ve manevi bir çöküş içerisindeydiler (Öztelli,2006:5). Bu nedenle Çam, (1989, 172-174). Mevlânâ'nın insanların akıl sağlığı ve psikolojik durumlarını da değerlendirerek, insanı bir bütün olarak ele alarak hizmet ettiğine dikkat çeker.

Şiirlerinde her zaman birey ve toplum bazında sevgi ve hoşgörünün baskın olduğunu bildiğimiz Yunus Emre ve Mevlânâ bu denli ağır şartlar altında güzel duygu ve düşüncelerden bahsetmeleri çok mânidardır. Eserlerinde ayrılıklardan, çatışmalardan, benliklerden, hırslardan uzak bir yaşam tarzının özendirildiği görülür. Bu yüzden Türer, (1995, 574) Yunus'un şiirlerinde ulaşılmak istenen asıl hedefin fert ve toplum bazında gerçek barış, huzur ve mutluluk olduğunu söyler. Bu güzel fakat uygulaması zor düşünce ve davranışları anlatırken kaynağın Kur'an ve sünnet olması onların yüzyıllardır güncelliklerini korumalarının nedenini açıklar.

Sonuç olarak dönemin insanları çok yönlü ve ağır problemlerle karşı karşıya kalmak zorunda olmuşlardır. Ancak İslam inancı gereği insanın maruz kaldığı her durumda muhasebe yapması gerektiği, insanlar kendilerini değiştirmedikçe Allah'ın da onların halini kötüleştirmeyeceği gerçeğinden hareketle özeleştiri yapmanın kaçınılmaz olduğunu anlıyoruz. Bu manada Anadolu coğrafyasının en etkin şahsiyetlerinden olan Mevlânâ ve Yunus Emre'nin zamanlama açısından bakıldığında dönemin insanları için manevi birer kandil işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Gam ve keder dolu zaman diliminde eserlerinde sık sık dünya hayatının zorluklarını sabırla karşılayıp, karşılığının ahirette kat kat alınacağını telkin ederek, insanları ataletle düşmeden ve ahlâki olandan uzaklaşmadan önce kendilerini tanıyıp, gayretle iyi olanın peşinde olmaya yönlendirmişlerdir.

Onların eserlerinin ana temasını, insanın kemâle ermesi için izleneceği yollar ve bu yollardaki tuzaklardan kurtulmanın ipuçları oluşturur. Sosyolojik bir tespit olan zor zamanlarda insanın daha önceden yaptığı fenalıkların karşılığı olarak mevcut durumla karşılaştığı ve bundan dolayı da züht ve takvaya önem vermeye başlaması (Güngör, 1990,36) hakikati o dönem için de geçerli olacak ki bu iki mutasavvıf zamanında tasavvufa karşı büyük ilgi olmuştur.

Anadolu coğrafyasında yüzlerce yıldır etkilerini hiç azaltmadan aksine artarak sürdüren Mevlânâ ve Yunus Emre zaman zaman çeşitli çevre ve akımlar tarafından farklı algılanıp anlatılsa da aslında İslâm merkezinde ve birbirinin aynısı, birbirini tamamlayan bir muhtevaya sahip olduklarını görebiliriz. Ortaya koymuş oldukları eserleri bir kere baştan sona okuyan herhangi bir insan, bu gerçeği çok açık şekilde anlayabilir. Örneğin

tasavvufun en tartışmalı ve derin konularından olan Vahdet-i Vücut felsefesini birebir örtüşecek tarzda ele almışlardır. Sadece bulunulan ortamın getirmiş olduğu bazı hususiyetlerden dolayı dil, uslûp ve tarz yönünden farklılıklara rastlanır. Bunlardan en göze çarpan ve kimi zaman art niyetle ele alınan eserlerde kullanılan dil olmuştur. Ancak Mevlânâ'nın doğup büyüdüğü ve son olarak yerleştiği Konya'nın siyasi ve kültürel olarak merkez olmasından dolayı Farsça'yı kullanması, buna karşın Yunus Emre'nin daha çok konar ve göçerlerin yaşadığı bölgede sadece Türkçe bilenlere hakikatleri anlatması tercihten ziyade bir zorunluluk olduğu düşünülebilir. Ocak, bu iki Anadolu mutasavvıfı ile ilgili olarak bizim de katıldığımız gibi ikisinin de tasavvuf anlayışlarının temellerini Melâmeti-Kalenderi mektebinin oluşturduğunu söyler. Ocak, (1996,132) farklılığın sadece Yunus Emre'nin tasavvuf anlayışının, Mevlânâ da olduğu gibi Şems gibi İranlı, yerleşik ve yüksek bir kültürden bir sufi aracılığıyla değil de Ahmet Yesevi'nin yolunu takip eden yarı göçebe kültüre mensup Taptuk gibi bir sufi vasıtasıyla girmiş olmasından kaynaklandığı ifade etmiştir. Kullandığı dili işe şuurulu bir milli duygu ile değil, yaşamış olduğu sosyo-kültürel ortamın bir gerekliliği olarak kullandığı söylemiştir.

İnsan

Eserlerinde ele aldıkları hakikatleri âyet ve hâdislerden neşet ederek topluma ışık tutmanın yanında yaşantılarıyla da İslam tasavvufunun sadık önderleri olan Mevlânâ ve Yunus Emre yaşanan sancılı süreçte öncelikle insana mâhiyetini ve sorumluluklarını hâl ve kâl denkleminde izah etmeye çalışmıştır. Onların eserlerinde İslam şeriatının tartışılmaz ehemmiyetine ve mânevi yükselişin ilk adım olduğuna dikkat çektiklerini görürüz. Anadolu'nun geçirdiği zor zamanlar nedeniyle insanlar fitratlarındaki zafiyet nedeni ile maddi ve manevi olarak zayıflık gösterip yaradılış gayesi ve halifelik sorumluluğunu unutmaya tehlikesi ile karşılaştı. Böyle bir zamanda Anadolu'nun farklı politik, ekonomik ve psiko-sosyal yaşam şartlarına mensup insana adeta tekrar diriliş enerjisi ve uyanışa vesile olmak için Yunus Emre ve Mevlânâ gibi önemli mutasavvıfların rol aldığını görüyoruz. Onların temel amacının insanlara her şartta İslam'ın yaşanılması için uygulanması gereken tâat ve ibâdetlerin yerine getirmenin yanında insanın içsel dönüşümünü mümkün olduğunca tamamlayıp manevi tekâmülünü gerçekleştirmek olmuştur. Bu amaca hizmet için insan öncelikli olarak âlem-i sağır olan kendi varlığından hareket etmelidir. Çünkü "nefsini tanıyan Rabbini tanır." buyrulduğu gibi insan öncelikle içe dönük bir bakış açısına sahip olmalı. Bu nedenle bu iki büyük mutasavvıf eserlerinde insanı tanımaya ve tanıtmaya çalışmıştır.

Mevlânâ, insan için söylene gelen “küçük âlem” sözünü yetersiz bulmuş, onun yerine insana atfen “büyük âlem” sözünü tercih etmiştir. Ona göre hukema, insanın fiziksel görünüşüne bakarak, dünyada var olanlar üzerinden gözlem yaparak tespit ettiği benzerlikleri hacim olarak daha küçük olan insanın görüntüsüne uyarlamıştır. Buna karşın insanın sîretine, hâkikatine dair bilgisi olan hakîmler ise gerçek anlamda “büyük âlem” olanın; görünüş itibarıyla küçük olan insan olduğunu fark etmişlerdir (Mesnevi: IV/521,2). Mevlânâ ilerleyen beyitlerde yumurta mı tavuktan çıktı, tavuk mu yumurtadan çıktı? Sorusuna benzer bir örnekle konuyu açıklamaya çalışır. İlk bakışta ağacın dalının, meyvenin aslı gibi göründüğünü, fakat hâkikatte dal, meyvenin içinde çok daha önceden yaratılmıştı. Bu yüzden ilk nazarda ağaçtan doğmuş görünen meyvenin aslında ağacın vücut bulacağı bir potansiyelde olduğunu görüyoruz (Mesnevi: IV/524).

İnsanın “büyük âlem” olma niteliğini Yunus Emre’nin şiirlerinde de anlayabiliyoruz. Allah’ın “hiçbir yere sığmayıp, mümin kulunun kalbine sığarım” lütfunu örnek göstererek şöyle söyler:

Kur’ân kelâmım didi gönüle evüm didi
Gönül ev ıssın bilmez âdemden tutmayanlar
Gönül sındı buludı hem Hakk’a yakındı
Yine dikerem diyü bütünü yırtmayalar (Yunu Emre Divanı: 57/3-4)

Yunus Emre gibi Mevlânâ da “Allah’ın evi” olan kalpten bahseder. Hatta Yunus’a göre gönül Allah’ın tahtı ve tecelligâhı olması nedeniyle Kâbe’den üstündür(Divan:366-7). Yine bir başka beyitinde Yunus Emre çok azim göstermek sûretiyle yerde ve gökte aradığı en büyük nimet olan Yaratıcıya yaklaşma sırrını insanın özünde bulduğunu söyler. Bu yüzden de dışarıda aramak yerine insanın özüne yani kalbinin derinliklerine doğru sefer etmesi gerektiğini anlatır (Divan: 339,3-4). Aynı şekilde Mevlânâ da, Allah’ın nazargahının gönül olduğunu yinelemiştir (Mesnevî: II/836). Buyüzden dir ki insan içyüzü itibarıyla yedi kat göğü bile kaplamıştır. (Mesnevî: IV/3767) Büyük müctehid Gâzali de insanın, diğer mâhlukat içerisinde üstün mevkiye sahip olmasının nedenini “kalbe” bağlar (2002, İhya: III, 9). Bu üstün kıymete binaen insan yeryüzünde Hakk’ın nâibi olmuştur (Zebûr-i Acem, 2006,131).

Yunus Emre’nin vermiş olduğu kıymetin hemen aynını Mevlânâ da; “sıfat bakımından insanı, cihanın aslı bil!” (Mesnevi: IV/3766) ifadesi ile insanı âlemde daha yoğun ve nitelikli bulur. Mevlânâ Vettini Sûresinde geçen “insanı en güzel sûrette yarattık” âyetini tekrarlayarak insanın sûreten

de arştan üstün olduğunu söyler. İnsan canının en değerli inci olduğunu ve düşünceye sığmadığını belirtir (Mesnevî:VI/1005-6). Aynı benzetmeyi Yunus Emre; “Bilemedün sen seni sadefde ne gevhersin” (Divan: 255,4) beytiyle ifade eder. Bu nedenle iki mutasavvıfa göre insan “cevher”dir, âlem ise ona göre arazdır. İnsanın cevher olması, Mevlânâ’nın ifade ettiği; “Allah, bizim huyumuzu da kendi huyuna uygun, kendi sûretine göre yarattı, bizim vasfımız da onun vasfından bir örnek” olmasından kaynaklanır (Mesnevî: IV/1194). Bu yüzden Mevlânâ’nın ifadesi ile insana hizmet etmek bütün varlık âlemine farzdır (Mesnevî: V/3575- 77).

Dolayısıyla mahlukat içerisinde Allah’ın tecellilerinin en yoğun olduğu yerin Ademoğlunun kalbi olması nedeniyle Mevlânâ’nın da ifade ettiği gibi zâhiren “âlem-i sağır” olan insan batını olarak “alem-i kebir” dir.

Onların bu sözleri devrin sıkıntılı şartlarında hayatlarını sürdürmek durumunda kalan insanlara adeta bir hatırlatma ve aynı zamanda onlara, yüksek değerlerini iade etme manasına gelmektedir. Zira yukarıda değinildiği üzere savaşlar ve iç çatışmalar nedeniyle insanın can ve mal güvenliği kalmamıştır. İnsan ve insani değerlerin itibarsızlaştığı, her şeyin maddi planda değerlendirildiği bir zaman diliminde insanlara asıl değerli olanın içsel nitelikler olduğu hakikati, değersizleştiğini düşünen birey için adeta kendini yeniden anlamlandırma ve yaşam enerjisi kazandırmaktır. Buradan hareketle onların eserlerinde insanlara anlatılmak istenen hâkikatlerin her şeyden önce insanın kendi kıymetini ve potansiyellerinin farkına varması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda rahatlıkla onların işaret ettiği hâkikatlerin insanın psikolojik ve sosyal yönüne de etkin bir şekilde hitap ederek toplumu adeta tedavi etmeye çalıştıklarını düşünebiliriz. Güvenin kalmadığı ve hemen her şeyin değersizleştiği bir kaos ortamında, kaybettiklerine üzülen insana; Üzülmeyin, onlar arazdır, aslolan sizin iç dünyanızdır! diyerek onların kaybettiklerinden dolayı nedâmet duymamalarını ve daha da önemlisi öz değerlerinin kıymetli olduğunu söyleyerek dirençlerini ve azimlerini arttırmışlardır.

Dönem itibarıyla Anadolu birçok çalkantıyla yüzleşmek zorunda kalmasına rağmen toplumda ciddi sosyal çöküntü yaşanmadığı bilinir. O günün şartları dikkate alındığında aslında bireysel ve toplumsal bazda travmanın yaşandığını söylemek mümkündür. İnsanların evvela canlarının, mallarının ve âdiyet duyduğu bütün değerlerinin koruma altında olmaması tam bir travmatik durumdur. Fakat böyle bir vahim ortam dahi önce insanların kendi benlik ve değerler sisteminin önemine vurgu yapılarak karşı karşıya kalınan travmatik durumdan kolay kurtulmanın yolu açılmıştır. Üstelik kaos yıllarının hemen ardından yeni siyasi birliktelikler ve otoriteler etrafında toplanıldığını ve güç birliği yapıldığını görebiliyoruz.

Bunlardan bir tanesi de gelecekte İslam'ın mihmandarlığına yapacak olan Osmanlı Devleti'dir. Dolayısıyla Yunus Emre ve Mevlânâ gibi din uluları sadece dinsel hayat açısından etkin rol oynamakla kalmayıp toplumun hemen her alanında insanlara ışık saçmış oldukları kanaatindeyiz. Çünkü ciddi sıkıntıların yaşandığı dönemin ardından toplumsal dejenerasyon derinleşmemiş aksine daha önce tecrübe edilenlerden ders çıkararak yeni oluşan beylik ve devletlerin alt yapısını oluşturacak kimlik ve değerler manzumesi inşa edilmiştir. Günümüz çağdaş siyaset ve toplum bilimcileri tarafından kabul edildiği üzere kader birliğine sahip bir devlet ve millet ortaya koymak politikadan çok içsel, duygusal ve kültürel paydaşlar baskın rol olur. Bu nedenle Anadolu'nun şekillenmesinde Yunus Emre ve Mevlânâ başta olmak üzere birçok manevi önder devlet otoritesinin ve sosyal huzurun kaybolduğu zamanlarda geçmişini unutmuş, gelecekte ümitsiz, yaşadığı anın güvensizliğine hapsolmuş insana umut olmuş, direnç ve enerji vererek yaratılma gayesini gerçekleştirmelerine vesile olmuşlardır.

İlk İnsan

Yunus Emre, Allah'ın âlemi yaratmadan önce ilk olarak Hz. Peygamber'i yarattığını söyler. Diğer peygamberlerin de onun nurundan yaratıldığını hatta Hz. Adem'in dahi yaratılmasından önce Hz. Peygamber'in nurunun var olduğunu, (Divan: 316) bu nedenle de Hz. Peygamber'in, peygamberler serveri olduğunu söyler (Divan: 402). İnsanın yaratılması ile ilgili olarak tasavvuf ehline klasik olan "Bilinmek istedim, insanı yarattım"(Aclûni: II/132) hadisine paralel bir şekilde Yunus Emre, Allah'ı kendi yüzünü görüp, sözünü işitmek istediğinde nura nazar ederek Hz. Peygamberin nurunu, geriye kalan her şey de onun nurundan yarattığını söyler (Divan:12). Bu düşüncesini bir benzetme ile de somutlaştırmak ister. Kuş ile sembolize ettiği Hz. Peygamber'in rahmet denizine dalması neticesi üzerinden dökülen her damla ise seçilmiş peygamberlerdir (Divan: 145,3).

Mevlânâ da : "Âdem'le bütün peygamberler, benim ardımda ve sancağımın altındadır" dedi. O hünerler sahibi, onun için "Biz, sonda gelen, fakat en ileri giden ve öndölü alanlarız " (Mesnevî: IV/525-6) hadisini hatırlatarak ruhâniyet olarak ilk önce Hz. Peygamber'in yaratıldığını anlatır. Devamında ise sûret bakımından Hz. Peygamber'in, Hz. Adem'den doğduğu, dolayısıyla biyolojik olarak Hz. Adem'in, onun atası olduğunu fakat hakikatte Hz. Peygamber'in, Hz. Adem'in atası olduğunu ifade eder. (Mesnevî: IV/527) Yine bir başka yerde Mevlânâ;

“Ten sûretinin leğeni damdan düşünce gelecek gelir çatar sözü
gözümün önünde tahakkuk etti, gelecek şeyler geldi çattı!

Üzüme bakıyor, şarabı görüyorum... Yok’a bakıyorum, açıkça var’ı
görüyorum.

Sırta bakmakta, daha dünyada Âdem’le Havva vücuda gelmemişken
gizli bir âlem görmekteyim.

Siz, daha Elest deminde zerrelere ibarettiniz...Daha vakit
ayaklarınız bağlı, baş aşağı ve alçalmış bir haldeydiniz; sizi öyle
görüydüm ben.”(Mesnevî: IV/4540-3)

ifadesi ile Hz. Peygamber’in ruhaniyetinin evveliyatını açıklar.

Aynı konu ile ilişkili olarak Tirmizi; “Hz. Muhammed’in ruhu,
ruhlarımızın aslıdır. Aynı zamanda O, ruh olarak babaların ilkidir.”
(Tirmizi, 2006,1) ve Ahmet Bin Hanbel de “Âdem ise, cisim olarak babaların
ilkidir.” demişlerdir (Hanbel,1895,4).

Bu anlamda iki mutasavvıf da ilk yaratılan ruhun Hz.
Peygamber’inki olduğunu ve onun yüksek makamını tasdik ettiklerini
görürüz. İlk yaratılanın Hz. Peygamber’in ve onun alemlere rahmet
olarak yaratılması sonuçta bir insanın ulaşabileceği değeri göstermektedir.
Dünya ve içindekilerin de insanın hizmetine sunulmuş olması insanın asıl,
dünya ve içindekilerin araz olduğu manasına gelir.

Müslümanlar için her zaman örnek insan olan Hz. Peygamber
özelinde bütün peygamberlerin hayatlarının sıkıntı ve belalarla dolu olması
önemlidir. Onların üstünlükleri ile doğru orantılı olarak belalarla,
müsbetlerle dolu olan hayatları devrin insanı için örnek oluşturmaktadır.
Zira o dönemlerde insanlar her açıdan problemlerle dolu bir hayat sürdürüyorlardı.
Onlara teselli verircesine insanlara, Allah’ın vermiş olduğu zorluğa üzülme
yerine sevinmelerini söylemiştir. Çünkü dünya ve dünya nimetlerinin
çekiciliğinin insanı, Allah’tan uzaklaştırarak meşgul ettiğini, buna karşın
dertlerin insanın silkinmesine yol açtığını ifade eder. Bu yüzden Mevlânâ’ya
göre insan gamdan dolayı sevinmelidir. Çünkü gam, vuslat tuzağıdır, gam
yolundaki sendelemeler yükselişe vesile olur. Bu yüzden gam bir hazinedir
(Mesnevî: III/506-10).

Yunus da Eyyüb (a.s.) ve Yusuf (a.s.) in sabırları sonucu erdikleri
yüksek makamları anlatır (Divan: 440, 104). Ümmetler için en güzel örnek
olan peygamberler özelinde bütün insanların gösterdikleri sabır sayesinde
arş-ı âlâya yükselebileceklerini ve çeşitli maharetler elde edebileceklerinden

bahseder. (Divan: 104) Yine bir başka şiirinde Yunus, sabrı neticesinde insanın mânevi olarak güç kazanacağı ve neticede huzura kavuşacağını söyler. (Divan: 107)

Dönemin şartları düşünüldüğünde iki mutasavvıfın dizelerinde kötü durumdan dahi iyi neticeler çıkarılabileceği anlayışının temel alındığını görüyoruz. Dolayısıyla inanan bir müslümanın ilk bakışta zararına işlediği zannedilen tecrübelerden sabrı sayesinde kazanımlar elde etme imkânına sahip olduğunu anlıyoruz. Serdettikleri bu düşüncelerin, sıkıntılı yaşamlarını sürdüren insanlar için pozitif bir değerlendirme ve motivasyon olacağı gözden kaçamaz.

Bu açıklamalardan dolayı salt bir polinacılık ve şişirilmiş bir benlik izlenimine yol açmamak için de Mevlânâ, insanın başına gelen müsibetlerin müsebbibinin de kendisi olduğu söyleyerek öz eleştiri kapısını aralar. (Mesnevî: IV/2458-64) Sonuç olarak başa gelen hastalığın Allah'ın takdiri olduğunu, fakat müslümanların da yediklerine dikkat etmeleri gerektiğini anlatarak teselli ve öz eleştiriye birlikte sunarak çift yönlü bilgilendirme yapmıştır.

İnsandaki Çift Yönlü Yapı

Önceki bölümlerde insanın ruhî yapısı ve kıymeti harbiyesinden bahsetmiştik. İnsanın görülmeyen fakat metafizik yönünü oluşturan yapısında başka diğer yönü ise duyular aracılığıyla hissedilen fiziksel yönüdür. İlk insan Hz. Adem'in, Allah tarafından çamurdan yaratılması onun maddî, ruhundan üfmesi de ruhsal boyutunu gösterir (Sad: 38/71.73). Hz. Adem'den sonra ise insanların yaratılışındaki embriyolojik süreç kendini gösterir. (Mü'minün: 23/12-15) Sonuç olarak insal ruhsal ve bedensel yönler olmak üzere ikili bir kombinasyondan müteşekkildir. Birbirini etkileyen bu çift yönlülük insanın dünyadaki imtihanına da zemin oluşturur. Yunus da beden ve can arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim ihtiva etmesi nedeniyle onları "âlet-usta" bağlamında örneklendirir (Divan: 34).

Yunus, Hz. Adem'in cismâni varlığının topraktan yaratıldığını hatırlatır (Divan: 356). Hz. Adem'in, daha önce yaratılıp, altı kez dolup boşaltıldıktan sonra yedince seferde dünyada yaratıldığını anlatır (Divan: 85). Canımızı alan Azrail yeryüzünden toprağı alıp, diğer üç melekle birlikte çamuru yoğurarak yaratılışımızda da rol alır (Divan: 355) .

Bedenin anâsır-ı erbaa'dan yaratıldığını söyleyerek her birinin nitelik olarak da insana bazı özellikler kattıklarını anlatır.(Divan: 358) Örneğin ana madde olan toprak insana, sabır, iyi huy, tevekkül, rüzgar; riya, tizlik ve kizb verir. Ki toprak, rüzgârı kontrol altında tutmalıdır. Üçüncü

unsur ise sudur. Su, lütuf, safâ, sehâ ve visal sıfatlarının kaynağıdır. Son olarak da şehvet, kibir ve hasedin nedeni olan ateşi görürüz. Ateşin kötü vasıfları da kontrol altına almak için onun zıddı su görevlidir. Bunları izah ettikten sonra Yunus, bu dört unsurun Allah'ın Nur, Hayat, Hışm ve Heybet sıfatlarını yansıması olduğunu ifade eder. (Yunus Emre,2008, 9-24) Devamında iki gruba ayrılmış orduların binlerce askeriyle harb ettiklerini söyler.

Yunus gibi Mevlânâ da, insanın dört unsurdan yaratıldığından bahseder fakat Yunus gibi her birinin sahip olduğu niteliklerden tafsilatlı bir şekilde bahsetmez. (Mesnevî: VI/448) Ancak bir başka beyitinde Allah'a atfen; "Toprağa nice tohum ekim. İnsan da toprağın bir tozundan ibaretti, onu yükselttim." Der (Mesnevî: III/455). Buradan insanın her ne kadar topraktan yaratılmış olsa da nasıl ki çekirdek mevcut görüntüsünden bambaşka bir oluşum saklar insan, Allah'ın ululamasıyla yüksek bir değere erişir. Bu fikri destleyen şekilde Mesnevî'nin bir başka yerinde "Yüzümüzü toprağa tutalım, ondan bittik, geliştik. Neden gönlümüzü vasıfsızlara verelim?"(Mesnevî: VI/447) beytiyle Mevlânâ iyi huyların timsali olan toprağa yönelmeyi tavsiye etmiştir. Dolayısıyla Yunus'un, toprağın iyi huyların menşei olduğu fikrinin aynı Mevlânâ da ortaya koymuştur. Yine "...eğreti akrabalara tamah ettik." ifadesi insanın doğasında yani kendi özünde bir arada bulunan kötü unsurları, ki Yunus bunların rüzgar ve ateş olduğunu açıklamıştı, "eğreti akraba" olarak nitelendirilmesi önemlidir. Çünkü insanın olumlu yönünü temsil eden toprak ve su gibi kaynakların aynı bedende yaşamını sürdürmek durumunda kaldığı rüzgâr ve ateş ile fiziki bir bağ olduğu aşikârdır. Bu yüzden Mevlânâ'nın "eğreti akrabalara tamah etmek" sözü sembolik olarak Yunus'un tafsilatlı bir şekilde izah ettiği bedeni meydana getiren dört unsurun sıfatlarına bürünmek olduğunu düşünebiliriz.

İnsana değer katan ruh ve üzerinde farklı mücâdelelerin sahne aldığı beden ikilemi ve etkileşimi bir manada onun sâfiyane yönünü kirliletmektedir. Her ne kadar zor bir mücadele olsa da Yunus, içinde inci barındıran sedef olan insanın taşıdığı cevheri ortaya çıkarmasının imkânsız olmadığını savunur. Allah'ın kendisi tarafından bulunması için konulan bu cevhere insanın nasıl ulaşılacağıın yolu da Hz. Paygamber ve Cebrail (a.s.) aracılığıyla anlatılmıştır. (Divan:86)

Yunus, insana emânet olarak verilen ruhun birkaç günlüğüne bedene misafir olarak geldiğini söyler (Divan: 256,297). Yoksa dünyevi hazların mekanı olan beden insan cevherinin daimi mekânı olamaz. Bu yüzden Yunus'a göre insanın asli sorumluluğu, özüne yani Hakk'a ermektir (Divan: 166). Zaten onun muhtavasası da ilâhi nitelikli ve ölümsüz olduğu için

hiçbir zaman bedende huzur bulmamıştır (Divan: 33,158). Hakiki değer ve saadete erişebilmek için iyi bir sermayenin değerlendirilmesi gibi insan, sermayesi olan hazineyi, Yaratan'a kurban etmeyi seçerek kazançlı bir alış-veriş yapmış olmayı serçmelidir. Aksi halde nefsinin kötü meyil ve isteklerine kapılmak suretiyle Allah ile arasına engeller koyarak zarara uğrayacaktır (Divan: 205, 210, 182, 256, 54, 292). Çünkü Yunus, insanın sultan dolu olmasının yanında hayvan dolu olduğundan da bahsetmiştir (Divan: 125). Dolayısıyla en şerefli varlık olan insan böyle bir aşığılanma ve mahrumiyet ile karşılaşmamak için nefsinden, yani maddi varlığıdan soyunarak, manevi yönünü güçlendirmesi gerekir (Divan: 34).

Yunus, insanın dünyada halk edilmeden önce yaratılışının başlangıç yerinin elest olduğunu söyler (Divan: 150). Aynı şekilde Mevlânâ da; daha Hz. Adem ve Hz. Havva vücûd bulmamışken elest deminde zerrelere ibaret olduklarını söyleyerek ilk yaradılışını elest olduğunu yinelemiştir (Mesnevî: IV/4542-3).

Mevlânâ, Yunus'un benzetmesinin aynını; ...nefis kendi evinde, kendi yurdunda..." ifadesini kullanarak bedenın nefsin mekânı olduğunu, ruhun ise orada misafir olduğunu söylemiştir (Mesnevî: III/2558). Onun için nefsin bin bir türlü hilesi ve oyunu vardır (Mesnevî: II/2600-3). Hatta dinsel olanı kullanmak sûretiyle de insanı kandırmaya çalışır. Örnek olarak Mevlânâ; nefsin sağ elinde tesbih ve Kur'an taşırken, yeminde de hançer ve kılıç gizlediğini belirtir (Mesnevî: III/2554). Bu konuda daha birçok örnek ve sembol gösterir. Nefsi hayvan ve bu hayvanların her birinde baskın olan sıfatlarla sebolize ederek ele alır. Örneğin yaygın olarak nefse, huyuna paralel olarak eşek sûreti verildiğini söyler (Mesnevî: V/1389-94). Halbuki Mevlânâ, insanda öküzün, eşeğin anlayışından ve canından başka bir akıl ve başka bir can olduğunu söyler (Mesnevî: IV/409).

Mevlâna'nın eserlerinde genel çerçeve olarak nefsi negatif algıladığı ve anlattığını görüyoruz. Çok yönlülük arz eden nefsin beli sabırla bükülmelidir. Çünkü Mevlânâ'ya göre nefis; alçaktır, kötüdür, iyilik etmeye hiç gelmez. (Mesnevî: III/2979) Zaten Kur'an-ı Kerim'de de "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis daima kötülüğü emredicidir" buyrulmuştur (Yusuf: 12/53). Ona, uyararak kirlenenin hüsranda, onu arındırmanın ise kurtuluşa ereceği vaad edilir (Şems: 91/9-10). Çünkü nefse karşı verilen savaş, insanın irade ve ahlakının mükemmelliğe ulaşması ve Allah'a yakınlaşmasını engelleyen mâsivadan kurtulma çabasıdır. (İbn Haldun,1998: 48) Bu çaba içindir ki Mevlânâ, insanların bir kısmının yarı hayvan yarı insan olması yüzünden savaşta olduklarından bahseder; gece-gündüz, insanlığı ve hayvanlığı arasında savaşır dururlar (Mesnevî: I/1531-2).

İnsana çok değer veren iki mutasavvıf şair onun kemale ermesinin önündeki en büyük engel olarak yine kendi içerisinde barındırdığı çok çeşitli, tatmine eremeyen heves ve istekleri olan, son nefese dek zinde ve uyanık olan nefsidir. Derinliklerinde gizlemiş olduğu göz alıcı ve paha biçilmez cevherinin ortaya çıkması için insan, uzun ve zorlu bir içsel yolculuk yapmak durumdadır. Bu iki mutasavvıfın ilham ile kaleme aldıkları didaktik eserlerin amacı da insanlara bu uzun ve meşakkatli yolda ışık tutmak ve rehberlik etmek olmuştur. O dönemin özel şartlarını ve gerekliliklerini de dikkate aldığımızda devrin insanının gündelik yaşantılarının ötesine giderek uhrevi hayata dair açılımlar yapan eserlerin işledikleri köşe taşlarına değinmeye çalışılacak.

Seyr-i Sûlûk

İnsanın içerisinde taşıdığı cevheri inkişaf ettirebilmesi için tasavvuf erbâbının dört kademeli eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Bunların ilk basamağı şeriat'tır. Yunus ilerleyen zamanlarda devam edecek olan seyrin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için şeriatın çok önemli olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda şeriatı, Nuh'un (a.s.) kendiyile birlikte yolculuğa çıkacak olanlar için özenerek inşaa ettiği gemiye benzetir. Çünkü bu gemi onları tufandan koruyacaktır. Aynı şekilde insanoğlunun hayatı çeşitli yönlerden gelen sıkıntı ve nefis hileleri ile yüzyüzedir. Yaşamını hakikat ile noktalamak isteyenler için şeriat elzem bir role sahiptir (Divan: 29). Yunus şeriat'ı, güle benzeterek onun gül kadar güzel ve ferahlatıcı olduğunu anlatır (Divan: 235). Bir başka yerde şeriatı mumlu bala benzetir. Toplum ve birey için şifa olan tatlı balın tereyağ (tarikât) ile birlikte tüketilmesini tavsiye eder (Divan: 57).

Şeriat, müslümanların hayatlarını zâhiren kuşatan bir alan olmasının yanında hakikati kuşatır (Divan: 295). Mârifete ermek için ilk durak olan şeriatın gereklerini biz Kur'an ve Hz. Peygamber'den öğreniriz (Divan: 351). Bu minvalde Yunus; "Aslum Hak'dur şek degül mürşiddür Kur'an bana" (Divan: 56) diyerek yaşantısında Kur'an'ı rehber aldığını dile getirir. Ona göre hakiki dostların söyledikleri hep Kur'an menşelidir (Divan: 121). Bu nedenle Kur'an okumayı ve dinlemeyi tavsiye eder (Divan: 145). Ayrıca hadislerin de önemine değinerek terk edildikleri takdirde doğru yoldan ve Hakk'dan uzaklaşmış olunacağını söyler (Divan: 387). Bu nedenle dervişler kendileri için en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in nasihatlarını tutarak ilahî aşka erebilirler (Divan: 251).

Yunus gibi Mevlânâ da İslam üzerine oluşturduğu tasavvufî fikir ve uygulamalarında şeriata kesin bağlılığını ve onun kölesi olmaktan gurur duyduğunu ifade eder (Mevlânâ, 1991, 1311). Aynı Rubainin devamında

şeriatın örnek uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in ayağının tozu olmaktan şeref duyacağını söyler. Müminin kayıp olarak değerlendirdiği Kur'an'ı (Mesnevî: II/2910) yüzünden sadece okuyup geçmek yerine, hükümlerini idrak edebilmek ve hayatta tatbik edilmesi gerekliliğini anlatır. Ki böylece nefisini hesaba çekmek kaydıyla insan, can kuşunu ten kafesinden kurtarabilsin (Mesnevî: I/1531 vd.). Bir başka beyitinde de "Bütün Kur'an, nefislerin pisliğini anlatır." (Mesnevî: IV/4873) diyor. Nefis tezkiyesinin anlatıldığı eserlerinde birçok konu ayet ve hadis bağlamında ele alınmıştır. Zaman zaman ilk görünüşte şeriata uygun olmadığı etkisi uyandıran derin hakikatlere ışık tuttuğunun adeta bilincinde olarak yanlış anlaşılmamak adına, "Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriât üstünde sağlamca durduğum halde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum." demiştir (Fürüzanfer, 2005,16).

İbâdet

Şeriat'ın ehemniyeti noktasında aynı fikirleri serdeden iki mutasavvıfın ibâdet konusunda da hassas olduklarını müşahade edebiliriz. Yunus, ibâdetlerin başının "dünya terki" olduğu söyler (Divan: 279). Yunus'un bu sözünün benzer açıklamasını bazı alimler, "Sarhoş olduğunuz halde, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namaza yaklaşmayın." (Nisa:4/43) âyetindeki "sarhoşluk" ifadesini, dünya meşgalesi veya dünya sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte namaza yaklaşmayın manasında yorumlamışlardır (Hucvîrî, 1996: 463). Yunus çok kolay olmayan bu riyâzeti uygulamanın süslenmiş gelinden ayrılmak gibi zor olduğuna dikkat çeker (Divan: 105).

Nefsine yenik düşenler aslında kahır evi olan faniliğin, (Divan: 137) ahiret ile kıyaslandığında hayal olduğunu (Divan: 70) görememiş ve ona kapılmışlardır. Yunus dünya ehli olan bu insanları bir parça et peşinde koşan köpeklere benzetir (Divan: 39). Böylelerine "Bu dünyayı elden bırak. Ahirete eyle yarak." diyerek hazırlık yapmalarını tavsiye eder (Divan: 314).

Mevlânâ, dünyayı daha geniş bir şekilde almıştır. Bu nedenle onu anlatmak için birçok sembol kullanmıştır. Bunlardan bazıları Yunus'un ifadesi ile birebir örtüşen "Yas konağı", (Mesnevî: I/2768), "kahır yurdu", (Mesnevî: VI/1890) "cife" (Mesnevî: I/ 3948), "daracık deve yatağı", (Mesnevî: V-VI,1768) "bir iş için uğranılan ahır" dır (Mesnevî: V-VI, 2549). Mevlânâ bir başka yerde dünyayı hamama benzetir. Aslında geniş olan hamam yakıldığı zaman insanı daraltır, sıkar. Dünya da sıkıntılar yüzünden insana dar gelir (Mesnevî: III-IV/395). Sonuç olarak hasadını sonsuz hayatta devşirebileceği bir ekin tarlası olan dünya hayatından sonra (Eraydın,1980: 40) Allah, insana ne hazırladığını sorduğunda, insanın eli boş, pişman

olmaması için Mevlânâ az yiyip içip, az uyuyup ve seher vakitlerinde istiğfar ederek hazırlık yapmasını tavsiye eder (Mesnevî: I/3178-9).

Yunus ibâdetler içerisinde en fazla namaza değinir. Cehennemde olanların namaz kılmayanlar olduğunu (Divan: 136) ve Müslüman olmanın şartı olarak Allah'ın emri olan beş vakit namazı gösterir (Divan: 136). Niyaz için buyrulan namazı kılmayan gafillerin hallerine şaşar (Divan: 109). Kuşların dahi seher vakti Allah'ı zikrettiklerini söyleyerek insanın teheccüd namazını kılıp af dilemesi gerektiğini tavsiye eder (Divan: 210). Çünkü namaz kılan insanın Allah katında değeri olacağını ve Allah'ın ona rahmet edeceğini savunur (Divan: 164). Allah'a yakın olmak isteyen sufilerde hep namaz halindedir (Divan: 335). Hülâsa kendisinden öğüt isteyenlere Yunus'un tavsiye ettiği iki şeyden biri de Allah'ın emri olan namazdır (Divan: 109).

Yunus namaz ile birlikte şiddetle tavsiye ettiği diğer önemli ibâdet ise oruç'tur (Divan: 109). Kendisini de orucu aşk ve sarhoşluk içinde ifa ettiğini dile getirir (Divan: 161). Diğer bir ibâdet olan zekatı vermeyenlerin ise sonunu Karun gibi olacağı söyler.

Mevlânâ da Yunus gibi ibâdet etmeyen insanın yerinin cehennem olduğunu söyler. Mevlânâ, insanın yaratılmasındaki gayenin ibâdet etmek olduğu ayetini hatırlatarak ibadet yapmayanın görevini yerine getirmemiş ve cehennemi hak etmiş olacağını dile getirir. (Mesnevî: III/2986) Aynı Yunus gibi Mevlânâ da namazın müslümanlığın nişanı olduğu söyler (Eflâki,1986,213). Buna karşın Hz. Peygamber'in; "Rukü ve secde varlık halkasını Tanrı kapısına vurmaktır. Kim o kapının halkasını döverse elbette ona devlet baş gösterir." (Mesnevî: V/2048-9) buyruğuna hatırlatarak tıpkı Yunus gibi namazı kılanların ilâhi rahmete ereceklerini savunur. Aynı şekilde Mevlânâ da gece ibâdetine yönelmeyi tavsiye etmiştir. (Mesnevî: I/3689) Ona göre kişiyi ab-ı hayat gibi diriltecek olan tecelliler karanlık gecelerde gizlidir (Mesnevî: I/3690-1). Yunus ile aynı kuş örneğini vererek Mevlânâ, insana Allah'ı zikremeyi önerir (Mesnevî: VI/4251).

Küçük yaştan itibaren sık sık oruç tutup, zahidâne bit hayat yaşayan Mevlânâ (Topçu,1974,13) bu yüzden zayıf ve sapsarı bir çehreye sahipti (Can, 2003,96). Fazla yemek yemenin insanın fikir zindeliğini akâmete uğratacağını söyleyerek bir buğday tanesinin Hz. Adem'in (a.s.) güneşinin tutulmasına neden olduğunu anlatır (Mesnevî: I/3990-1). Bir başka yerde oruç'un; "bu kişi helalden bile çekindi, ne kaldı harama el uzatır; zekat der ki; kendi malını dahi veriyor, kendisiyle aynı dine mensup olandan nasıl çalar?" diyerek kişi için şahit olacağını ifade eder (Mesnevî: V/183-190).

Zekat ile ilgili olarak Mevlânâ, Hz. Peygamber'in; "Öğüt vermek için iki melek hoş bir sûrette nida ederler: "Ey Allah! Muhtaçlara ihtiyaçları olan

şeyi verenleri doyur, verdikleri her dirheme karşılık yüz bin ihsan et! Yarabbi, malını esirgeyenlere de ziyan içinde ziyandan başka bir şey verme!" niyazında bulunduğunu anlatır (Mesnevî: I/b.2223-4). Hadis'in ardından infak edenlerin cömert (Mesnevî: I/2235) kişiler olduğunu ve vermiş oldukları zekatın mallarını çoğaltacağını ifade eder (Mesnevî: VI/3572). Aksine tamah edenlerin ambarlarına bitler ve farelerin dadanıp ambarı boşaltacağını söyler (Mesnevî: I/2239-40).

Bu bölümde ele alınan fikirler iki tasavvuf şahsiyet ve yaşamış oldukları dönem ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle daha önce ifade edildiği gibi dönemin zor şartlarında yaşayan insanlara dünya hayatının gelip geçici, ahiret hayatının bâki olduğu fikrinin telkin edilmesi devrin insanı için önemli bir psikolojik destek olduğu kanaatindeyiz. Bir adım ötesinde mevcut dünyevî kayıpların aslında önemli olmadığı ve Allah nezdinde asıl önemli olanın insanın yaratılış gayesi olan ibâdet etmek olduğu hâkikati insanların maddi kayıpları konusunda teskin olmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca önerilen ibâdetlerin, insanın sabrını geliştirip, sosyal ve iktisadi hayatına önemli katkılar sağlayabilecek türden olmaları, günlük hayat açısından olumlu tesir uyandırmış olması muhtemeldir.

Anadolu coğrafyasında özellikle devrin zor şartları, ki o dönem bölge fikir ve itikat açısından da sıkıntılı idi, içerisinde Mevlânâ ve Yunus Emre'nin çizdiği tasavvufî çerçevenin İslam'a uygun olduğunu görürüz. Çünkü şeriât, Kur'an, Hz. Peygamber'in sünneti, hadis, ibâdet gibi konularda Ehl-i Sünnet içerisinde fikirler ve uygulamalar serd ettikleri görülür. Onların bu duruş ve söylemlerinin zor günlerle baş etmek zorunda kalan insanlara psikolojik ve sosyal destek olmanın yanında doğru bir İslami ve tasavvufî yaşam örneği sundukları da söyleyebilir.

Nefis Tezkiyesi

"İlâhi aşk" dendiğinde ilk gelen isimlerden olan Mevlânâ ve Yunus, insanın ulaşabileceği bu en üst makamı elde edebilmesi için doğal olarak herkesin nefsinde barındırdığı olumsuz eğilim ve tatminsiz arzularından kurtulması gerektiğini anlatırlar. Bir manada nefis tezkiyesi; saf ve nurâni olan ruhun, dünya ve beden maddiyatçı yönelimleri yüz çevirerek mümkün merteye eski saflığına kavuşma çabasıdır. Bu temel fikriyatın neticesi olarak Yunus kendi nefsinin de müslüman olmadığını söyler (Divan: 346). Bu yüzden nefsin güdümüyle baş parmağı ağza bile götürülmemesi gerektiğini salık verir (Divan: 159).

Yunus, zorlu nefsin burcunun çok yüksek olduğundan onu yıkmak için eline kazma alıp kazdığını söyler (Divan: 222). Yüce burcun kazma ile kazılarak devrilmesi bu sürecin zorluğuna işaret eder. Bu nedenle zor ve

uzun soluklu bir süreç olan nefsi öldürebilmek için dervişliğe yönelmek gerekliline değinir. (Divan: 239). Ancak derviş olarak nefsin aşılarak, gönül karalığı silinerek aşk şarabının içilebileceğini ileri sürer (Divan: 123). Bu yolla nefsinin müslüman edip, Hakk yola girenlere Hz. Peygamber'in şefaati edeceğini müjdelere (Divan: 380). Bir başka beyitinde nefsin isteklerini şeytanla dolu olmasından bahseder, (Divan: 417) doymak bilmeyen nefse karşı kanaati yar edinerek (Divan: 485) onunla savaşmayı salık verir (Divan: 504).

Mevlâna ise nefsi, putların anası yani put üreten olarak telâkki eder (Mesnevî: I/770 vd.). Her an bir hilesi olduğunu söylediği, daimi ve zorlu düşman nefsi hafife almanın cahillik olacağını söyler (Mesnevî: I/778). Zirâ nefsin hileleri çok çeşitlidir ve insan çoğu zaman onları göremez (Mesnevî: III/2548). Yunus'un kendi nefsinin müslüman olmadığı söylemine benzer şekilde Mevlânâ da her ferdin nefsinin aslında bir Firavun olduğunu dikkat çeker (Mesnevî: IV/3621). Yine Yunus'un ifade ettiği gibi onu alt etmenin uzun soluklu bir çaba olmasına ise Mevlânâ; " ...nefis, soğukta donmuş ejderha gibidir. Güneş çıkıp hava ısınca Firavun gibi neler yapmaz?... O yüzden her nefsin eline fırsat geçse yüzlerce Musa'nın ve Harun'un yolunu vururdu. Ona bu imkanı vermemek için, o donmuş ejderhayı şehvet güneşinden uzak tutmak gerek." (Mesnevî: III/1053-60.) beyitiyle onun her an harekete geçmek için fırsat kolladığını anlatır. Bir başka yerde Hz. Peygamber'in sözlerini hatırlatarak nefsi, doymak bilmeyen cehennem ateşine benzetir (Mesnevî: I/1373-9). Fırsatı bulduğunda her insanı Firavun gibi benlik ateşini alevlendirmeye yöneltir (Mesnevî: III/970-5). Bu denli sinsi bir düşmanın ateşini ancak Hakk'ın ayağı söndürür (Mesnevî: I/1381-9).

Her an ve son nefese dek kişinin dikkatli olması gerektiği anlaşılan nefse karşı iki mutasavvıfın son nefese dek süren bu mücadelenin sabır isteyen zor bir uğraş olduğunu anlıyoruz. Bu uğraşta alt edilmesi gereken birçok silahşör vardır. Biz bunlardan önemli bir kaçına değinmeye çalışacağız. Zira nefsin hizmetçileri yukarıda değinildiği üzere çok çeşitlidir ve bunların her biri başlı başına bir yazı kaleme alınca kadar kapsamlıdır.

Dünya Tamahı

Nefsin kırılması gereken ilk özelliklerinde birisi "dünya tamahı"dır. Yunus dünyanın, insan için lezzetli olan yağlı bir tatlı, (Divan: 159) ona meylederlerin de ekmek derdine düşen kişiler olduğundan söz eder (Divan: 246). Yine dünya düşkünlerini "baykuşa" benzeterek onların virâneleri mesken tuttuğundan bahseder (Divan: 44). Ancak farkında değildir ki mesken tuttuğu yer insan yiyicidir (Divan: 246). Dolayısıyla nimetlerini yemeğe tamah ettiği dünya, (Divan: 159) kişinin avcısıdır. Bu gerçeği

göremeyenler de derviş olamaz (Divan:97). Yunus, “murdar gövde” (Divan: 391) ve “kâhır ocağı” (Divan: 154,396) olarak nitelendirildiği dünyanın fâniliğe aldanmaması için insana gözünü açmasını tavsiye eder (Divan: 22).

Mevlânâ da dünyayı tatlı bir lokmaya benzetmiştir. Ateşten olan bu lokmanın zaruret miktarınca az yenilmesini tavsiye etmiştir (Mesnevî: I/1855). Yine bir başka yerde dünyayı “zindan”a, insanı ise “mahpuslara benzetmiştir (Mesevî: I/984). Halk, Mevlânâ’nın “Karanlık, daracık bir kuyu”ya benzettiği dünyanın aldatıcılığını göremez. Çünkü onların dünyaya olan tamahları çok kuvvetlidir ve onların kulakları duymaz (Mesnevî: III/64 vd.). Bu yüzden Mevlânâ dünya kazancı için çaba sarfetmeyi soğuk, terk edilmesinin câiz ve emredilmiş olduğunu söyler (Mesnevî: I/980). Daha net bir ifade ile Mevlânâ’ya göre dünyaya aldananlar Allah’tan gafildir (Mesnevî: I/984).

Yunus, nefsin bütün heves ve isteklerini “hevâset” kelimesinde toplar (Divan: 376). İnsanın cevherini sarmaşık gibi sarmalayan nefsin bütün heveslerinden geçenlerin, hakikate ereceklerini söyler (Divan: 298). Bu yüzden kökü kuvvetli olan nefsin kökünü kesmek için lazım olan kanaat bıçağını Allah’ın nasib etmesiyle Yunus, nefis kökünü kesip aşk ateşinde yakmak ister (Divan: 376). Mevlânâ da bir hikayesinde nefis giderek kökleri kuvvetlenen ve yayılan nefsi dikene benzetir (Mesnevî: III/ 1234 vd.). Tıpkı Yunus gibi o da nefse karşı Allah’a iltica etmek gerektiğini söyler (Mesnevî: I/776-781). Çünkü onu ezip öldürecek ayağın, Hakk’ın ayağı olduğunu ifade eder (Mesnevî: I/ 1381-9). Mevlânâ, Allah yolundan çıkararak insanı saptıran heva ve hevese dost olmamayı tavsiye eder (Mesnevî: I/2956). İnsandaki hevâ ve hevesleri benzettiği sinek hikayesinde pişmanlıkla sonlanan âkibeti anlatır (Mesnevî: IV/4625 vd.).

Haset

Yunus’un sıkça ele aldığı bir diğer nefis hastalığı kin ve hasettir. Öyle ki bir tasavvuf ulusundan işittiği “kin tutanın dini olmadığı” sözünü onaylar (Divan: 399). Bu yüzden elden geldiğince kişi haset ve kinden sakınmalı (Divan: 319). Bir başka beyitinde seyr-i sülük yolcusuna kalbinden kini çıkarmadıkça mürşidden nasiplenemeyeceğini söyleyerek ondan kurtularak doğru yola girmesini tavsiye eder (Divan: 332). Bu hakikatleri kendi yaşantısıyla desteklercesine “Adumuz miskindir bizüm düşmanımız kindir bizüm” ifadesi ile kinin kalpten atılmasını, “Biz kimseye kin tutmayız kamu âlem yardır bize” diyerek geçmişin hesaplarını sildiğini, bütün insanlığa sevgi beslediği göstermiştir (Divan: 426). Bunun da ötesinde “her kim bize taş atarsa güller nisar olsun ana. Çırağma kasd idenün Hak

yandursun çırağın” diyerek kendine düşmanlıkla davranan kişilere bırakın kin gütmeyi onlar için dua ettiğini görebiliriz (Divan: 479).

Mevlânâ, İblis’in haset yüzünden Hz. Adem ile savaştığı, bu yüzden hasedin İblis’in tuğyanı olduğu bahseder. Devamında hasedin seyr-i süluk yolunda en zorlu geçit olduğu ve onu hayatından çıkarmanın kutlu bir kişi olacağını söyler. (Mesnevî: I/429-31) Buna karşın Hz. Yusuf’un kardeşlerinin haset ve kıskançlıkların onu kuyuya atıp da kurt yalanını ileri sürmeleri nedeniyle hasetçilerin kurt şeklinde haşredileceklerini anlatır (Mesnevî: II/1405 vd.). Hasedin, gönlü kararttığına dikkat çekerek, “Evimi temizleyin” buyruğuna kulak verip kalbin arındırılması gerekliliğine dikkat çeker (Mesnevî:I/434). Aksi halde “haset çarmıhına” gerilenlerin affedilmeyeceği uyarısında bulunur (Mesnevî: IV/1707).

Mevlânâ, hasedin sosyal yaşamdaki etkisine üzerine çarpıcı bir şekilde değinir; “soy sop hasetten bulaşık bir hale düşer”(Mesnevî: I/433). Hz. Yusuf’un hikayesinde de bilindiği üzere hased kardeşleri dahi birbirine düşürmektedir. Dolayısıyla haset sosyal yaşam ağının en sağlam birimi olan aile üzerinde de çok yıkıcı olabilmektedir. Bu hakikati gören Yunus Emre ve Mevlânâ dinî ve sosyal hayatın içerisinde hasedin yerine kardeşlik ve hoşgörünün hakim olması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Yaşamış oldukları dönemde kaosun hakim olduğunu düşündüğümüzde vurgulanmak istenen düşünce ve erdemlerin zârureti ortadadır.

Mürşid

Doğasında mevcut olan bu olumsuz ve kuvvetli özellikler ile baş etmek zorunda kalan insan, psikolojik olarak kendini tahlil etmekten ve özleştirme yapmaktan oldukça uzaktır. Bu yönünü geliştirmediği için de içsel değerlendirme konusunda yeteniksizdir. Bu yüzden fizyolojik hastalıklar için doktora gitmek nasıl elzem ise ruhsal hastalıklar konusunda da mürşidden yardım almak zâruridir (Demirci,2001,50).

Yunus, Hâkk’ı bulmak isteyenler için yukarıda değinmeye çalıştığımız nefis hastalıklarından arınmak için dervişlik yoluna girmeyi tavsiye etmiştir. Sâlike bu uğraşta kılavuzluk etmek içinde Allah’ın, mürşid verdiğini hatırlatır (Divan: 123). Yunus’a göre mürşid-i kâmil, Hakk’ın kapısıdır.(Divan: 128) Hatta mürşidi peygambere benzetir (Divan: 171). Mürşidin eşliğini de Kâbe’ye benzetir (Divan: 296). Mürşidi güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf’a, ölümlere can vermesiyle Hz. İsa’ya benzetir (Divan: 257).

Yunus, dervişin seyr-ü süluk esnasında mürşidinden çok şeyler öğreneceğini dile getirir. Şöyle ki; “Tâlip meseli ırmak mürşid meseli derya”(Divan: 229) ifadesi ile dervişin manen yerinde saymaması gerektiğine ve yolun sonunda mürşidi ile birleşmesine işaret etmiştir.

Müridin, mürşidden istifade edebilmesi için onun emirlerine itaat etmesi gerekir. Özellikle mürşidin sohbetlerine devam edilmelidir. Yunus'a göre sohbet, Hakk'ın nefesi (Divan: 80) ve nurdan kadehlerle sunduğu Kevser abı'dır. Bu yüzden çok değer verdiği sohbetlerden uzak kalmanın korkusunun ölüm korkusundan ağır olduğunu söyler (Divan: 276). Hatta ölümünden sonra da sohbet meclislerinde adının anılmasını vasiyet eder (Divan: 57).

Mevlânâ da Yunus'un fikirleri paralelinde ifadeler kullanmıştır. Örneğin mürşidi peygambere benzeterk "vaktinin peygamberi" terimini kullanır. Yani peygamber nurunun, mürşidden zuhur ettiğini söyler. Yine tıpkı Yunus gibi mürşidin sözünün "Hakk sözü" olduğunu söyler. Bunun delili olarak şeyhin, Allah'ta yok olmasını gösterir (Mesnevî: V/2244-5). Yine sâlike karşı şefkatli ve koruyucu olan pirin elini, Allah'ın tutmakta olduğundan söz eder (Mesnevî: V/736). Bir başka yerde Mevlânâ: "Mübarek bir Allah dostunun yanına giden sâlik, Allah ile düşüp kalkıyor demektir." (Mesnevî: VI/1302) aksine ondan uzaklaşmanın da aslında O'ndan uzaklaşmış olacağını söyler (Mesnevî: V/706).

Mevlânâ, şeytan kadar tehlikeli ve Firavun'dan geri olmayan nefsin (Mesnevî: IV/3253) ancak şeyhle birlikte yol aldığını görürse zorunla olarak sâlike ram olacağını söyler. Çünkü şeyhi dost edinirse, zümrüt olan şeyhin yüzü, ejderha gibi olan nefsin gözünü kamaştırır, kör eder (Mesnevî: III/2544-8). Aksine bir mürşide uyulmadığı takdirde olabilecekleri da şöyle anlatır: "Kılavuz olmadıkça şimşek ışığı, seni geceleyin mil mil karanlık bir çukura çeker. Gah dağa düşersin, gah dereye. Gah bu yana düşersin, gah o yana. ... Her şeyden haberdar olan bir şeyhin tedbirine uymadıkça kalp gözün açık olmadığı halde nasıl yol gidebilirsin." (Mesnevî: VI/4073 vd.).

Sonuç

Yunus Emre ve Mevlânâ buldukları çevre ve zaman dilimi açısından çok dikkatli araştırmaların yapılması gerektiği ortadadır. Bu çalışmamızda Anadolu coğrafyasının yetiştirdiği iki büyük mutasavvıf şairin tasavvuf merkezli yaşam alanlarına değinmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Yunus Emre ve Mevlâna'nın ürettiği fikir ve değerlerin birbirinin hemen hemen aynısı olduğu görülmüştür. Onların bahsetmiş oldukları bütün hakikatlerin İslâm'ın emrettiği, Hz. Peygamber'in örneklendirdiği doğrulardan neşet ettiği anlaşılır. Yaratanın vermiş olduğu değerden hareketle büyük kıymet verdiklerini insanoğluna, onların zor zamanlarında ümit olmuşlardır. Hizmetine sunulan dünya ve dünya nimetlerin geçiciliğine karşı insana ruhsal olarak ne derece kıymetli ve ölümsüz olduğu hatırlatmışlardır. Dönemin sıkıntılı zamanlarında

insanlara, üstün ve güçlü yönlerini göstererek moral bulup yeniden sinerji oluşturmaya vesile olurken diğer yönüyle de zayıflıklarını ve olumsuz yönlerini hatırlatarak ümit-korku denkleminde bir hayat yaşamının yolunu öğretmişlerdir. Bunu yaparken buldukları çevrenin sosyal ve kültürel yapısı doğrultusunda başta dil olmak üzere farklı edebi tarz ve şekil kullanmışlardır.

Kaynakça

- Acem, Zebûr-i Peyam-i Maşrık, (2006). *Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, Sufi Kitap Yay.
- Akdağ, M., (1995). *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınları.
- Aydın, M., (1991). "Yunus'tan Mesajlar", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.69.
- Bardakçı, M. N.,(2004). *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Cahen, C.,(1990). *İslamiyet*, çev.E.Nermi Erendor, Ankara, Bilgi Yay.
- (2000). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, T.V.Y.
- Can, Ş., (2003). *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Çam, Ö.,(1989). "Mevlânâ'nın Etkileri, Ritm Psikolojisi ve Seması", 4. *Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya.
- Demirci, M., (2001). *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Damla Yayınları.
- Eflâki, Ahmed, (1986.) *Ariflerin Menkıbeleri-Mevlâna ve Etrafındakiler-* çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Eraydın, S., (1980). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Marifet Yay.
- Ferit, M.& Bahri, M., (1998) *Konya ve Rehberi*, Konya, Konya Aydınlar Ocağı Yay.
- Fürüzanfer, Bedüuzzaman,(2005). *Mevlana Celaleddin*, çev.Feridun Nafiz Uzluk, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gordlevski, V.,(1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları.
- Günay, U., (1994). *Yunus Emre Risaletü'n-Nushiyye*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1990). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Hanbel, Ahmed b., (1895). *el-Müsned*, I-VI, Kahire.

- Hucvirî, Ali b. Osman, (1996). *Keşfû'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay.
- <http://tr.wikipedia.org>
- Ibn Haldun, (1998). *Tasavvufun Mâhiyeti*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- Kılıç, M. E.,(2001). "İbnu'l Arabî'nin İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış," *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, Konya, Selçuk Üniv. Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Köprülü, F., (2005). *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara, Akçağ Yayınları
- Mevlânâ, (1991). *Rubâiler*, çev. ve yay. Şefik Can, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.
- Ocak, A. Y., (1996). *Türk Sufiligine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Öztelli, C., (2006). *Yunus Emre Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul, Özgür Yay.
- Mevlâna, (1990). *Mesnevi*, çev.Veled Çelebi İzbudak, göz.geç. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, M.E.B. Yay.
- Tirmizî, H., (2006). *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Beyrut, 1965; terc. Salih Çift, Vefîliğin Sonu, İstanbul.
- Topçu, N., (1974.) *Mevlâna ve Tasavvuf*, İstanbul.
- Turan, O., (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Ünver, G. & Güngör, H., (1997). *Baslangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara, Ocak Yayınları.
- Witteck, P.,(1963). *The Rise of the Otoman Empire*, LondonYayınları.
- Yeniterzi, E., (2002). "Mevlana'nın Eserlerinde Ahlâki Unsurlar" *X.Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler*, Konya, Selçuk Üniv. Yay.
- Yunus Emre, (1997). *Yunus Emre Divanı*, hzl. M. Tatçı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.